

dr hab. prof. UJK Marzena Marczevska
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Recenzja pracy doktorskiej mgr Sary Akram pt. *Narracja o WOJNIE w reportażach Wojciecha Jagielskiego. Perspektywa lingwistyczno-kulturowa*, ss. 552.

Lektura przedstawionej mi do recenzji rozprawy doktorskiej sprawiła mi dużo satysfakcji i jednocześnie utwierdziła mnie w przekonaniu, że Autorka jest dojrzałą badaczką o wszechstronnej wiedzy, dla której proza reportażowa Wojciecha Jagielskiego stanowi nie tylko źródło inspiracji dla poszukiwań naukowych (nie tylko lingwistycznych), ale także pretekst do refleksji ogólnohumanistycznych, co zwłaszcza w obecnej sytuacji geopolitycznej nadaje rozważaniom zawartym w rozprawie dodatkowego znaczenia. Wybór materiału językowego, jakiego dostarczyły reportaże Wojciecha Jagielskiego, uważam ze wszech miar uzasadniony. Wojciech Jagielski nie jest bowiem zwykłym korespondentem wojennym, jest pisarzem nagradzanym i docenianym za warsztat (m.in. Nagroda im. ks. Tischnera, Nagroda „Rzeczpospolitej” im. Dariusza Fikusa, nagroda PEN Clubu, Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich i Studencka Nagroda Dziennikarskiej MediaTory; nominowany do Nagrody im. Ryszarda Kapuścińskiego, Nagrody NIKE, II Edycji Nagrody Newsweeka im. Teresy Torąskiej), świadkiem wydarzeń cenionym za dar opisywania „kontrastów, absurdów i dramatów historii współczesnej”, „pasję, wytrwałość, wiedzę, talent i serce” (Ryszard Kapuściński) oraz świetną znajomość opisywanego świata.

Podjęcie tematu wojny (tak aktualnego), podobnie jak opis sposobów mówienia o wojnie i jej przedstawiania, jest znakiem wrażliwości i wyczucia, a sam pomysł badawczy, cenny merytorycznie i poznawczo, oceniam jako potrzebny także społecznie. Żyjemy wszak nie tylko w czasach zwykłych wojen, przede wszystkim żyjemy w czasie gwałtownych wojen narracyjnych, w których walka toczy się o obszar prawdy i kłamstwa (Juan Gabriel Vasquez).

Usytuowanie badań na gruncie lingwistyczno-kulturowym wymagało od Autorki wiedzy interdyscyplinarnej, zwłaszcza z obszaru literaturoznawstwa (historii i teorii literatury, genologii), nauki o mediach, historii/historiografii, językoznawstwa, tekstologii. Duża świadomość teoretyczna i metodologiczna udokumentowana w rozprawie łączy się z realizacją zakładanych celów, do których należy m.in. stworzenie właściwej platformy opisu z wyróżnieniem podstawowych kategorii narracyjnych (mocne teoretyczne usytuowanie przedstawionych rozważań), jak również zastosowanie wyodrębnionych i opisanych kategorii

narracyjnych w analizie zgromadzonego materiału językowego. Jak zauważali Jerzy Barmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, „wspólne wszystkim badaczom tekstu są kategorie tekstologiczne, takie jak nadawca (podmiot mówiący) i adresat, temat i intencja komunikacyjna, punkt widzenia i perspektywa, także całościowa „idea” organizująca tekst (...), a także kontekst i interpretacja” (Tekstologia, 2009, s. 348-349), Sara Akram, przyjmując założenia lingwistyki kulturowej w odniesieniu do tekstu, twórczo je rozwija i osadza w perspektywie narratologicznej. Doceniam oryginalność realizacji założonego celu badawczego i solidność przeprowadzonych analiz.

Erudycję Autorki widać we wszystkich częściach pracy, czyli:

1. we wprowadzeniu metodologicznym, w którym Badaczka bardzo drobiazgowo (czasami nawet zbyt szczegółowo) przywołuje stan badań narratologicznych, analizuje ewolucję pojęcia narracji, eksponuje wagę badań interdyscyplinarnych w podejściu do narracji, koncentruje się na podstawowych kategoriach narracyjnych,
2. w analizie lingwistycznej, która jest przemyślana i uporządkowana wedle wcześniej wyróżnionych i opisanych kategorii narracyjnych, a także dostosowana do zebranego materiału,
3. w przedstawionych wnioskach, syntetycznie ujmujących zaobserwowane w materiale prawidłowości.

Mimo że Sara Akram pisze, że dysertacja ma dwudzielną budowę, widać w niej także część „pomostową”: omawiającą reportaż jako gatunek oraz wprowadzającą informacje o życiu i twórczości Wojciecha Jagielskiego).

Całość dysertacji poprzedzona jest *Wstępem* (6-9), w którym określono precyzyjnie zakres i metodę badań. Sara Akram pisze, że „rozprawa ma charakter **monograficznego opracowania narracji o wojnie w reportażach Jagielskiego i mieści się w nurcie lingwistyki kulturowej**, a także wpisuje się w nurt prac poświęconych zarówno reportażowi jako formie wypowiedzi, jak i indywidualnej twórczości polskich reporterów. Celem rozprawy jest analiza narracji o wojnie, jaka wyłania się z reportażu książkowych Wojciecha Jagielskiego.”, s.7). Ponadto Autorka określiła sposób porządkowania materiału badawczego („Centralne miejsce w dysertacji zajmują pojęcia „narracji” i „kategorii narracyjnych”, które stanowią podstawę analiz materiału badawczego. Wybrane (...) kategorie to: zdarzenie, czas, przestrzeń, podmiot, punkt widzenia i wartości”, tamże).

Mimo takiej deklaracji w części pierwszej pracy, niezwykle obszernej (10-223) autorka poświęca swą uwagę przede wszystkim pojęciu narracji i jej różnorodnym wyróżnikom (9-170) i czyni to niezwykle szczegółowo. Myślę, że bez szkody dla całości pracy można było podejść

do przedstawionych tu koncepcji bardziej selektywnie (zwłaszcza w relacjonowaniu badań literaturoznawczych), wielość przywoływanych informacji sprawia bowiem, że tracimy z oczu cel główny rozprawy, a więc określoną tematem istotę narracji o wojnie w reportażach wojennych Jagielskiego na rzecz (skądinąd bardzo wnikliwych i cennych) rozważań o narracji w ogóle. Rozumiem, że Autorka chciała uzasadnić sposób podejścia do materiału badawczego i osadzić swoją koncepcję analizy języka prozy reportażowej na mocnych podstawach teoretycznych, wydaje się jednak, że kondensacja przedstawianych treści wpłynęłaby na większą spójność kompozycyjną rozprawy większe jej powiązanie z badaniami językoznawczymi.

Część pierwsza obejmuje cztery rozdziały teoretyczne i jeden opisowy (s. 10-223):

- rozdział I (*Refleksja teoretyczna nad narracją: Pojęcie narracji w naukach o literaturze, Narodziny narratologii strukturalistycznej, Narracja w historiografii, Narracyjna koncepcja tożsamości jednostki, Narracja w psychologii, Narracja a język, Narracja jako nosiciel sensów*, s. 10-21), w którym przedstawiono istotę interdyscyplinarnych badań nad narracją i przeanalizowano założenia narracji z perspektywy nauki o literaturze, historiografii, psychologii, narracyjnej koncepcji tożsamości jednostki i językoznawstwa. Jest to bardzo szczegółowe i wnikliwe omówienie stanu badań, co w swoisty sposób poświadcza szeroki krąg zainteresowań Autorki i określa próbę spojrzenia na narrację z różnych punktów widzenia, na gruncie różnych dyscyplin. Rozdział ten stanowi też niezwykle szerokie tło, które daje możliwość skoncentrowania się na najważniejszych osiągnięciach przedstawionych podejść do fenomenu narracji.
- rozdział II (*Narracja w świetle danych językowych*, s. 56-79) poświęcony jest analizie pojęcia narracji z wykorzystaniem narzędzi właściwych do rekonstrukcji JOS (definicja kognitywna), rozważania prowadzone są na podstawie danych językowych – leksykograficznych i kontekstowych, co pozwoliło Autorce uchwycić bardzo charakterystyczne myślenie o narracji utrwalone w przytoczonych kontekstach współczesnych. Na pewno rozdział ten, stanowiący pewną odrębną całość, wnosi cenne spostrzeżenia do rozprawy i dokumentuje wrażliwość Autorki na słowo, umiejętność zestawiania różnorodnych kontekstów i zręczność w wyciąganiu wniosków.
- rozdział III (*Podstawowe kategorie narracyjne. Zdarzenie, Czas, Przestrzeń, Podmiot, Punkt widzenia, Wartości*, 80-170) to opis wybranych kategorii ze szczególnym uwzględnieniem właściwych im wykładników językowych. Brakuje mi wyraźniejszego uzasadnienia związanego z ich wyborem i proponowaną kolejnością. Niewątpliwie jest to rozdział centralny, decydujący o kształcie późniejszych analiz, uzasadniający możliwości wykorzystania opisu

uwzględniającego podział na kategorie narracyjne w interpretacji materiału badawczego. Uwagi dotyczące poszczególnych kategorii i wnioski wyciągane na podstawie przedstawionych rozważań teoretycznych świadczą o świadomości badawczej Autorki i dokładnym przemyśleniu możliwości, jakie daje zgromadzony materiał językowy (by optymalnie, w odpowiednio uporządkowany sposób, przedstawić obraz wojny). W podrozdziale o punkcie widzenia brakuje mi jednak nawiązania do spostrzeżeń zawartych w tekście Małgorzaty Czerwińskiej, „*Punkt widzenia*” jako kategoria antropologiczna i narracyjna w prozie niefikcyjnej, „*Teksty Drugie 2003*”, 2-3, s. 11-27.

- rozdział IV (*Reportaż jako gatunek wypowiedzi*; 171-205) zawiera omówienie reportażu jako gatunku wypowiedzi, zarys historyczny i wyznaczniki gatunkowe (nadawca, temat, ontologia świata przedstawionego, intencja i funkcja, odbiorca oraz wartości). Autorka zwraca uwagę na niejednoznaczność niedookreśloność reportażu literackiego jako gatunku i dokonuje przeglądu jego wyznaczników (por. temat, nadawca, ontologia świata przedstawionego, intencja, funkcja, odbiorca i wartości).

- rozdział V (*Moja pełna obecność. Sylwetka Wojciecha Jagielskiego (Rys biograficzny i publikacje, Korespondent i reporter, Reportaż jako osobista opowieść, Korespondent na pięćdziesięciu trzech wojnach, Opowiadacz świata*, 206-223) to opis biografii autora analizowanych tekstów, charakterystyka jego publikacji; uwagi dotyczące warsztatu pracy reportera i specyfiki pracy korespondenta, w tym etycznych jej aspektów.

Część druga (224-518) ma charakter materiałowo-analityczny i obejmuje sześć rozdziałów, uporządkowanych wedle opisanych wcześniej kategorii narracyjnych, przedstawiających materiał językowy pochodzący z powieści reportażowych Wojciecha Jagielskiego. Uwzględniając fakt, że „narracja stanowi narzędzie porządkujące i nadające sens” (Jan Kajfosz), Autorka buduje i porządkuje swoją analizę wokół wyodrębnionych kategorii. Jak pisze, to właśnie wydobycie wykładników językowych właściwych dla wszystkich kategorii „umożliwia (...) zestawienie i usystematyzowanie zabiegów, jakie stosuje reporter”. Podstawę materiałową tej części stanowi osiem reportaży książkowych Wojciecha Jagielskiego: *Dobre miejsce do umierania* (1994), *Modlitwa o deszcz* (2002), *Wieża z kamienia* (2004), *Nocni wędrowcy* (2009), *Wypalanie traw* (2012), *Trębacz z Tembisy* (2013), *Wszystkie wojny Lary* (2015), *Na wschód od zachodu* (2018), przy czym wybrane konteksty miały w miarę pełny sposób służyć do rekonstrukcji obrazu wojny.

Na tę część składają się:

- rozdział VI (*Zdarzenie*, 224 - 252); poddano w nim analizie przede wszystkim konteksty, w których korespondent opisuje działania zbrojne, rewolucje, zamachy i ucieczkę przed wojną.

W obrazie wojny jako zdarzenia Autorka wyróżniła następujące elementy: uczestnicy, działania i związane z nimi narzędzia, skutki (śmierć, zniszczenia, konieczność ucieczki).

- rozdział VII (*Czas*, 253-279), w którym skoncentrowano się nad sposobami opisywania czasu, w tym zwrócono także uwagę na jego specyficzne formy, np. czas zapętlony i symboliczny, co pozwoliło Badaczce uchwycić także określone wartościowanie czasu (rozdział XI: *Wartości*). Choć przedstawiono w tym rozdziale głównie wykładniki leksykalne (np. pory doby, pory roku, miesiące, ważne dla wspólnoty okresy), poświęcono również uwagę metaforom konceptualnym.

- rozdział VIII (*Przestrzeń*, 280-348): tę kategorię, którą Autorka ocenia jako ważniejszą od czasu, tworzy przestrzeń etniczna oraz przestrzenie o charakterze aksjologicznym (Europa i Wschód). Jak też słusznie zauważa Sara Akram, przytaczane tu konteksty dosyć silnie łączą się *Wartościami*, przedstawianymi w rozdziale XI.

- rozdział IX (*Podmiot*, 349-403); w opisie został uwzględniony zarówno podmiot jednostkowy (przywódca), jak i zbiorowy (m.in. talibowie i dzieci-żołnierze). Jak wynika z przedstawionego materiału, zgodnie także z tytułem książki laureatki Nagrody Nobla Swietłany Aleksijewicz, białoruskiej reporterki i wybitnej dziennikarki, „Wojna [rzeczywiście] nie ma w sobie nic z kobiety”, a pokazywanie kobiet i ich miejsca w świecie wojny jest marginalne (z jednym wyjątkiem - Lary).

- rozdział X (*Punkt widzenia*, 404-461), to próba rekonstrukcji punktu widzenia reportera, obserwatora wydarzeń i ich uczestnika. Ponieważ kategoria punktu widzenia jest ściśle powiązana z kategorią podmiotu, Autorka zestawia wyobrażenia na temat świata wojny wybranych postaci, by zakończyć rozważania rekonstrukcją punktu widzenia reportera wojennego jako przekaźnika emocji opisywanych bohaterów. W rekonstrukcji punktu widzenia reportera Badaczka dostrzega także rolę metafor pojęciowych [WOJNA TO (JAKBY) PRZEDSTAWIENIE i WOJNA TO (JAKBY) ATRAKCJA].

- rozdział XI *Wartości* (462 – 518). Wydaje się, że kategoria wartości/antywartości, swoiście przenikająca inne kategorie i łącząca je w spójną całość, zajmuje szczególne miejsce w stosunku do pozostałych. Dzięki zgromadzonemu materiałowi Autorka odkrywa „silne usieciwienie” omówionych w rozdziale wartości (zwraca przy tym uwagę na zestawienia: tożsamości, tradycji i wiary, wiary i wojny, wolności i wojny oraz życia/śmierci) i wojny). Mimo że za centralną kategorię narracyjną (obok przestrzeni) Autorka uznaje podmiot, „spoiwo pozostałych kategorii”, efekty procesów wartościowania widać we wszystkich wyróżnionych kategoriach (por. też: wartości jako „fundamentalny element opisu językowego obrazu świata”: S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Definiowanie i profilowanie w (etno)lingwistyce*, Lublin 2020, s. 361).

Rozprawę zamyka *Zakończenie* (519-524), w którym przedstawiono najważniejsze wnioski i spostrzeżenia. Całość rozprawy zamknięta jest zakończeniem, w którym Autorka potwierdza zarówno umiejętność syntetycznego myślenia, jak również daje dowód realizację założonego celu pracy. Jak pokazuje zaprezentowana analiza, kategorie narracyjne są ze sobą powiązane, często też nakładają się na siebie, uniemożliwiając pełne ich rozdzielenie.

Autorka wskazuje też trzy poziomy narracji o wojnie w reportażach Wojciecha Jagielskiego:

- poziom zdarzeniowy, który obejmuje zdarzenia rozgrywające się w określonym czasie (cyklicznym, symbolicznym, zapętłonym) i przestrzeni (przestrzeń etniczna jako przestrzeń wojenna i zniszczona przez działania zbrojne)

- poziom doświadczeniowy, centralny dla opisu, który uwzględnia podmiot i reprezentowany przez punkt widzenia, w połączeniu z odpowiednim waloryzowaniem (wartości) przywoływanych doświadczeń;

- poziom opowieściowy – związany z wymiarem etycznym i aksjologią.

Rozważania zawarte w dysertacji wsparte są bardzo bogatą literaturą (ok. 450 pozycji: 525-551), poświadczającą interdyscyplinarne zainteresowania Autorki, znajomość literatury polskiej i obcojęzycznej.

Jak wspomniałam wcześniej, mimo zapowiedzi zawartych w tytule i uwag zamieszczonych we wstępie, że praca stanowi „próbę odpowiedzi na pytanie, jakie możliwości daje reporterowi język”, rozprawa na pewno nie jest „próbą odpowiedzi” i na pewno nie dotyczy wyłącznie języka reportażu, Autorka porusza w niej bowiem wiele istotnych zagadnień z pogranicza lingwistyki, teorii literatury, genologii, narratologii, wykazując się przy tym wszechstronną wiedzą pozalingwistyczną.

Wszystkie rozważania zawarte w pracy bazują na solidnej i obszernej bibliografii. Sara Akram niezwykle swobodnie i sprawnie porusza się po literaturze przedmiotu, poświadczając wielką dbałością o właściwy jej dobór i wykorzystanie.

Na zakończenie chciałabym podkreślić, że rozprawa została bardzo starannie przygotowana pod względem językowym i redakcyjnym (nawet literówki trafiają się wyjątkowo: „pespektywy”, s.164). Tok wywodu jest jasny, logiczny, poprawny językowo.

Recenzowana rozprawa jest opracowaniem wartościowym merytorycznie i poznawczo, na pewno przyczyniającym się do poszerzenia wiedzy o polskim reportażu, jego konstrukcji i wyznacznikach. Ze względu na interdyscyplinarne podejście Autorki rozprawa może stać się dobrym punktem odniesienia do badań porównawczych. Sara Akram jest badaczką dojrzałą, o dobrze ugruntowanym warsztacie naukowym, na który składają się właściwie sformułowany

problem badawczy, odpowiednio dobrany materiał, szeroka wiedza, wyczucie stylu naukowego, znakomita polszczyzna.

Jednoznacznie stwierdzam, że dysertacja mgr Sary Akram pt. *Narracja o WOJNIE w reportażach Wojciecha Jagielskiego. Perspektywa lingwistyczno-kulturowa* spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim i na tej podstawie zwracam się do Rady Naukowej Instytutu Filologii Polskiej UMCS w Lublinie o dopuszczenie jej autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego, w tym do publicznej debaty nad tekstem rozprawy.

Uważam również, że przedstawiona mi do recenzji rozprawa, ze względu na wysoki poziom merytoryczny, umiejętność wszechstronnego przedstawienia badanego problemu, sprawność argumentowania i znakomity styl, w pełni zasługuje na wyróżnienie i publikację.

Marzena Marczevska

Kielce, 21.08.2022 roku